Stejjer Minn Irdum il-Qawwi

Jeffrey Sammut
B.Ed (Hons) History & E.M.Y.

L-irdumijiet minn dejjem saħħru lill-bniedem - il-blat maqtugħ li xi darba kien parti mix-xifer, dak il-ħatab u xarbekk li jixxeblek mal-ġebel, l-ilma ġieri ħiereġ igelgel minn taħt xi sies. Fuq kollox is-sbuħija tal-post, dak is-silenzju li ma ssibu mkien ieħor, dik il-veduta tal-baħar u tad-daħliet qalb il-blat, li jwassluk taħseb li tinsab fil-ġenna tal-art.

Sa ftit snin ilu, ċerti Mellieħin kienu midħla sew tal-irdumijiet. Kien hemm bdiewa li kellhom biċċiet ta' raba' u mniedaq qalb is-sisien. Kważi f'kull ħarq kont issib tina jew bajtra daqs dinja, bl-għeruq ixxamplati fit-tirgħa u l-frisk ta' taħt il-blat. Kull fejn kien hemm nitfa tafal jew bajjâd (ħamrija bajda ffurmata minn blat imfarrak) imkennija minn xi blata kont issib siġra tal-frott. Fejn ma kienx hemm irdoss kienu jivvintaw kif itellgħu ħajt tas-sejjieħ. Anke ċraret (għelieqi) mdaqqsa kien hemm. Hemm trid tara t-tbatija biex itella' l-prodott minn hemm isfel!

Huwa diffiċli li titla' idek f'idek aħseb u ara mgħobbi b'xi xkora patata u x'ħin tasal fuq taf li għad baqagħlek xi tliet xkejjer oħra jistennewk hemm isfel. Saħansitra darba niżżlu l-bagħal l-irdum biex jiffrankaw xi ftit mit-tagħbija. Ir-raba' ta' rdum, speċjalment fejn inixxi xi ftit ilma, kapaċi jipproduċi prodotti tajbin.

Mellieħin oħrajn kont issibhom iduru għal xi fenek jew xi gallina qalb dak it-tifrik u tħarbit. Oħrajn kienu jaqbdu l-passaġġi mserrpa li jterrqu 'l isfel u jintefgħu fuq xi skoll jistadu għall-kaħli jew ifewħu għall-merina.

Dan kollu wassal biex ċerti skolli, blat u nħawi fl-irdum jingħataw ismijiet. Dawn l-ismijiet mhux se ssibhom ġo mappa. Qegħdin merfugħin ġo moħħ is-sajjied, kaċċatur u bidwi. Għaddew minn ġenerazzjoni għal oħra allura wħud minnhom ġejjin minn żminijiet antiki. Xi kultant l-istess ismijiet ivarjaw minn persuna għal oħra. Dawn l-ismijiet kif ukoll il-ġrajjiet li seħħew fl-irdumijiet huma wkoll parti mill-istorja u l-kultura tagħna l-Mellieħin.

Ġużepp Vella l-Bunker

Ġużepp Vella l-Bunker

Ġużepp qatta' parti kbira minn ħajtu f'Irdum il-Qawwi, jistad għall-kaħli, jikkaċċja l-gamiem u l-fniek u fuq kollox jaħdem ir-raba'. **Il-Latnija**, dik il-ħofra enormi fuq ix-xifer tal-Qawwi, kienet tinħadem minnu u minn uliedu. Is-siġra tat-tin li kien hemm f'din il-ħofra kienet tlaħħaq sax-xagħra ta' fuq. L-għajnqabar kien iħaddar matul is-sajf. Kienet magħluqa b'xatba u l-minżel ta' ġo fiha miżmum sew.

Fi żmien il-gwerra, Ġużepp xorta kien iħabrek lejn l-irdum. Minn hemm b'xi mod kien jaqla' x'jiekol għall-familja – jew bi frott l-art jew bis-sajd jew billi jiġbor l-injam u fdalijiet oħra li kienu jidħlu **l-Għar l-Abjad**. Ta' min isemmi li **l-Għar l-Abjad** hemm daħla li fiha jinġemgħu kull tip ta' affarijiet li jaslu f'wiċċ il-baħar.

Niftakar meta kont mmur ma' missieri fl-inħawi għall-merina, kont nibqa' mbellaħ bil-kwantità kbira ta' travi tal-injam, laned, plastik, ħbula u kull xorta ta' mbarazz ieħor li kien jinġabar hemm. L-**Għar l-Abjad** kien ħafna akbar milli hu llum. Imma darba waħda, Ġużepp Gauci ċ-Ċimċem, li kien qiegħed rieqed Wied Musa, ħass l-art titheżżeż u ħoss ta' damdim.

Kienet sfrondat biċċa mix-xifer u l-għar tilef parti kbira mis-saqaf. Fil-Gwerra, l-imnieżel spiċċaw magħluqin bil-*barbed wire* u rixtelli. Fil-fatt, Joseph Caruana **ta' Paswella**, f'Awwissu tal-1941, irrapporta kif mar biex jinżel fir-raba' tiegħu f'irdum u ma setax għax impjegati tar-Royal Engineers għalqu l-passaġġ. B'hekk ma setax jaħdem ir-raba'.

Jaqa' ajruplan Ġermaniż quddiem għajnejhom

Ġużepp Vella s-Slembi

Darba minnhom, Ġużepp il-Bunker u Ġużepp Vella s-Slembi, li kienu qishom ħobża u sikkina, marru jistadu għall-kaħli fuq **ta' Katarina**. Ħin minnhom semgħu ħoss ta' magni jżarżru u feġġ ajruplan Ġermaniż minn warajhom**.** B'għaġeb kbir għalihom, l-ajruplan baqa' jitbaxxa sakemm mess ma' wiċċ l-ilma u sar biċċiet ftit 'il barra minn fejn kienu.

Bħas-soltu, l-għada jew il-pitgħada, dawn it-tnejn marru sal-**Għar l-Abjad** jiġbru l-injam u hemm raw katavru f'wiċċ l-ilma. Resqu aktar fil-viċin. Setgħu jaraw li kien membru tal-ekwipaġġ tal-arjuplan li kienu raw jikkraxxja ftit qabel. Kien żagħżugħ, xagħru maqtugħ qasir, qisu għadu kif qatgħu. Ikkonfondew x'se jagħmlu. Allura ddeċidew li jsejħu lil xi suldati tal-K.O.M.R. li kienu f'*beachpost* fil-viċin. Dawn kif waslu keċċewhom 'l hemm. Ġużepp il-Bunker issuspetta li dawn għamlu hekk biex ikunu jistgħu jisirqu l-arloġġ li kellu f'idejh il-Ġermaniż!

Ftit wara, is-Slembi u l-Bunker sabu *tyre* ta' ajruplan max-xatt. Ġarrewh sal-kamra u għamel snin twal hemm sakemm spiċċa mitluq fir-raba'. It-*tyre* huwa ta' Junkers 88, aktarx li tal-istess ajruplan li dawn iż-żewġ sajjieda raw jaqa'. Imma min jaf, forsi daħal bil-kurrent minn ħafna aktar 'il barra. Dak iż-żmien, il-battalji fl-ajru kienu jkunu ħafna! Jista' jkun ukoll li t-*tyre* li ġabru u l-ajruplan li raw kienu parti mit-tifrik li daħal mal-mewġ fil-Bajja taċ-Ċirkewwa fl-24 ta' Marzu 1942.

Landi tal-petrol

Għodwa waħda, dawn iż-żewġt iħbieb marru jittawwlu sal-**Għar l-Abjad** jaraw x'manna kien daħħal il-kurrent. U dakinhar daħkitilhom ix-xorti. Indunaw li max-xatt kien hemm ħafna laned. U xħin fetħu waħda sabu li kienu mimlija petrol rfinat tal-ajruplani! Fil-gwerra l-petrol kien qisu deheb! Imma kellhom problema – ma ridux li jarawhom is-suldati ħerġin mill-irdum bil-laned.

Allura ġiethom idea brillanti. Iddeċidew li jagħmlu din il-biċċa xogħol bil-lejl! Qatt ma għaddielhom minn moħħhom li s-suldati fid-dlam setgħu jaħsbuhom xi Ġermaniżi jew Taljani li niżlu biex jispijjaw jew jagħmlu xi sabutaġġ! Imma mid-dehra, l-għassa tas-suldati ma tantx kienet tajba għax ma ndunaw b'xejn, minkejja li dawn iż-żewġt iħbieb kellhom mixja sewwa bil-laned fuq spallithom fl-irdum. Imma x-xitan ma ħamilx! Waħda mil-laned li kien qed iġorr is-Slembi kellha xi toqba rqiqa u l-petrol beda jqattar ġo dahru! Sa filgħodu, dahru kien ġie ġerħa waħda, qisu xi ħadd ifflaġellah! Il-petrol qaxxar kull fejn mess mal-ġilda. Sa snin wara, meta lil Ġużepp is-Slembi kienu jsemmulu kemm kien mar tajjeb ma' dak il-petrol li akkwista, mill-ewwel kien jibgħathom isaqqu l-ħass tal-Marsa!

It-tyre tal-ajruplan Ju88 li sabu s-Slembi u l-Bunker fil-bajja taċ-Ċirkewwa

Ġużepp il-Bunker ħalla dan il-wied tad-dmugħ fil-post li l-aktar kien iħobb, fuq Irdum il-Qawwi, fir-raba' tiegħu, erba' passi bogħod mil-**Latnija**.

Għall-fniek Irdum il-Qawwi

Ċali l-Aħmar qatta' żogħżitu Rdum il-Qawwi. Ta' erbatax-il sena kien ġa jdur għall-fniek. Aktarx kienu jkunu erbat'iħbieb dejjem flimkien: Ċali, Dwardu Sammut tat-Tabbu, Fredu Grima r-Ritz u ħuħ Ċikku Grima, il-Bju, għalkemm ġieli kienu jkunu aktar. Kellhom gorboġ **il-Gallarija** fejn kull nhar ta' Ħadd kienu jsajru u jqattgħu ġurnata għall-kwiet. Darba kellhom iwittu biċċa bil-konkos fejn il-kamra u missieri Dwardu niżżel xkora siment fuq spalltu mill-**Minżel l-Abjad** sal-**Gallarija**! Kemm tbatija għal ftit kumdità!

Il-kaċċa tal-fenek

Il-fenek annimal kurjuż imma fl-istess ħin grixti u intelliġenti. Għalhekk trid klieb tajbin għalih. Il-fenek kapaċi jilbet ġo ħatba u ma jitħarrikx avolja tkun erba' passi bogħod minnu. Il-klieb tal-fenek l-ewwel isibu s-sinjal u mbagħad jekk jaqilgħu l-fenek jibqgħu jiġru u jinbħu warajh sakemm dan idabbar rasu ġo xi tobqa jew bejta. Meta l-kelb jaqla' l-fenek u jitlaq jiġri u jinbaħ warajh, din tissejjaħ kurriera.

Mill-kurriera, il-kaċċaturi jindunaw jekk il-klieb humiex jiġru wara fenek jew inkella kinux sabu xi qattus jew ġurdien għaliex l-għajta tal-klieb tinbidel skont wara xhiex ikunu qed jiġru. Jekk il-kelb tal-

fenek ikun veru tajjeb, kapaċi jsib il-fenek fuq saqajh, jiġifieri jimxi fuq is-sinjal jew riħa tal-fenek u jibqa' sejjer sa ma jasal fejn ikun daħal fil-bejta mingħajr il-kelb ma jkun lanqas biss lemaħ il-fenek.

Għall-fniek fuq Irdum il-Qawwi fis-snin 70: Dwardu Sammut tat-Tabbu, Frans Borg tal-Bloqq, Karmnu Galea ta' Psiepes (dakinhar kien il-kok!) Fredu Grima r-Ritz, Ċali Cutajar l-Aħmar u Ċikku Grima l-Bju.

Imbagħad il-kaċċatur joħroġ in-nemes mill-garżella, jagħmillu sarima u jitilqu fil-bejta. In-nemes ikollu kullar b'ġonġol biex sidu jkun jaf fejn wasal. In-nemes jidħol fil-ħruq ifittex il-fenek sakemm isibu u dan jitgerrex u joħroġ minn fejn ikun daħal u hemm isib il-kaċċatur jistennih bis-senter. Mhux la kemm tolqtu għax il-fenek ħafif u jiġri ġiri tax-xjaten! Ġieli mit-tiksira jew bejta ħarġu anke erbat'ifniek.

Imma mhux dejjem kollox jimxi ħarir. Xi drabi l-fenek ma jkunx irid joħroġ, avolja n-nemes imur fuqu. Jintrass fil-bejta u jibqa' hemm. Xi kultant ikollu l-kobor fejn jiġri taħt l-art u joqgħod jilgħab noli man-nemes hemm ġew. B'hekk il-fenek jondra jiġifieri jibqa' ġewwa u ma joħroġx. Meta jiġri hekk, in-nemes jondra miegħu.

Hemm aktar raġunijiet għax in-nemes jondra. Jekk il-fenek jintrass ġol-bejta, in-nemes jibqa' fuqu. Nemes jista' jneħħi s-sarima, jirnexxielu jaqbad il-fenek u imbagħad ma jkollux għaġġla biex joħroġ. In-nemes jaf jinżel ġo dagħbien wara l-fenek u mbagħad ma jkunx jista' jitla' lura. Fi żmien it-tin, in-nemes ikun ibiddel allura għandu ħabta jidħol ġot-tiksira jew bejta u jintefa' jorqod. Xi drabi l-kaċċatur ikun qed jara n-nemes rieqed ftit 'il ġewwa fit-tiksira u ma jkunx jista' jilħqu! In-nemes rieqed għall-frisk u l-kaċċatur fix-xemx barra jistenna! Ġieli nemes għamel tlitt ijiem jew aktar ġewwa! Kienu jibqgħu għassa miegħu lejl u nhar sakemm fl-aħħar jisimgħu l-ġonġol iċempel fil-qrib li juri li n-nemes sab it-triq għal barra! F'ċerti każi n-nemes baqa' qatt ma ħareġ!

Inkella kienu joqogħdu bil-mixirfa. Bil-mixirfa trid timtedd fuq ix-xifer jew fuq blata, b'rasek kemm kemm tidher, tistenna li jaqbeż (joħroġ) xi fenek u tqum bla ħsejjes u tispara għalih. Qabel kienu jmorru anke bil-lejl mad-dawl tal-qamar (illum illegali). Kienu jorbtu maktur jew biċċa drapp bajda mal-kanna biex ikunu jistgħu jsibu l-mira f'dak id-dlam.

Dwardu Sammut tat-Tabbu l-irdum b'qabda fniek.

Xi drabi kienu jagħlqu biċċa b'ħajt tax-xibka. Ix-xibka tinżamm wieqfa bil-qasab biex il-fenek ma jkunx jista' jgħaddi lura lejn il-bejta. Xi kultant, il-fenek kien xorta jagħti s-salt biex jgħaddi u jispiċċa mkebbeb fiha. Ix-xibka kienet tieħu l-ħin biex titwaqqaf, speċjalment jekk ma tkunx naddaft sewwa l-post fejn se tagħmilha u tibda teħel fl-ispraġ, xarbekk u ħatab. Din setgħet tkun twila ħafna, biċċiet ta' xibka magħquda flimkien biex tagħlaq meded twal. Ġieli damu mis-siegħa sa xi l-ħamsa ta' filgħodu biex għalqu biċċa biha. Importanti li tkun lesta qabel ma jibda jbexbex.

Lil Ċali ħasbuh fenek!

Darba minnhom Ċali u tnejn minn sħabu marru l-Qawwi bil-mixirfa. Ċali u ieħor niżlu mill-**Minżel l-Abjad** jixxerrfu rdum isfel fuq il-blat filwaqt li l-kaċċatur l-ieħor baqa' fuq jixxerref minn fuq ix-xifer. Ċali jiftakar li kien qabad xi tnejn dakinhar u kien ġa dalam sew x'ħin tela' fuq. Peress li kien dawl ta' qamar fettillu jitla' fuq blata u jittawwal minn fuq ix-xifer għal isfel forsi jara xi fenek ieħor. Imma nduna li sieħbu kien għadu mimdud fuq ix-xifer fil-viċin, allura biex ma jtellfux beda nieżel minn fuq il-blata meta f'daqqa waħda sema' ħoss qawwi u ħass ħruq kbir ma' ġismu! Sieħbu kien spara għalih! Li ġara kien żball. Ħabibu minn taħt il-għajn kien rah tiela' fuq il-blata u ħasbu fenek. Fid-

Mappa A – Ismijiet f'Irdum il-Qawwi - Informazzjoni minn Ġużepp Vella tal-Bunker, Fredu Grima r-Ritz, Neville Grima tar-Ritz u Joe Camilleri tal-Baqrambun.

dlam, id-dellijiet faċilment jidħku bik u jġiegħluk tara l-affarijiet differenti fl-għamla u fid-daqs. Ċali għad baqagħlu ċ-ċomb ġo dahru, idejh u rasu sal-ġurnata tal-lum.

Meta l-fniek ħasbu li l-festa tar-raħal saret f'Irdum il-Qawwi!

Sena minnhom kien hemm partita fniek taħt il-blat tal-**Gallarija!** Il-problema kienet li kien diffiċli tnemmishom minħabba l-kobor tal-post. Il-**Gallarija** fiha blat enormi, kull waħda fiha daqs dar jew akbar, aħseb u ara x'dagħbien hemm moħbi taħtha! Allura ġiethom idea! Żeppu Mangion il-Kapxi ġab partita gassijiet u sufarelli u dawruhom dawra tond mal-blat tal-**Gallarija**. U f'xi s-sagħtejn ta' filgħodu xegħluhom! U hemm trid tara l-kuluri u tisma' t-twerżiq f'nofs ta' lejl! Il-fniek twerwru! Indunaw li lejn il-**Gallarija** m'hemmx ħobż. Iddeċidew li jsibu bejtiet u tiksiriet oħra fejn jidħlu dak il-lejl.

Allura l-pjan tagħhom kien irnexxa. Fejn daħlu l-fniek, in-nemes seta' jnaffarhom. Kif sebaħ bdew jikkaċċjaw. Imma l-problema kienet din. Il-fniek tant kemm kienu beżgħu li ddecidew li ma joħorġux minn fejn daħlu. In-nemes beda kull darba jondra fil-bejta. Bejn in-nemes u t-twerżiq u d-dwal tal-waħx ta' dak il-lejl, il-fniek ippreferew in-nemes. Kulma qabdu kienu tnejn. U l-idea li twerwer il-fniek bil-gassijiet tal-festa intesiet maż-żmien! Imma għall-inqas Irdum il-Qawwi għal darba ra x'kien jiġri fil-festa tar-raħal!

Waqgħet blata fuqu

Darba waħda telqu n-nemes it-**Tirx** u dan ondra – ma ħariġx. Deherilhom li semgħu l-ġonġol allura bdew jaqilgħu l-mazkan u laqx minn taħt blata kbira biex isibuh. Fetħu toqba kbira imma ta' xejn. Kellhom jagħmlu l-għassa miegħu – tnejn imorru d-dar u t-tnejn l-oħra joqogħdu fejn il-bejta fejn telqu n-nemes. Dwardu tat-Tabbu u Ċikku l-Bju raqdu fejn il-blata, għassa man-nemes.

L-għada filgħodu, Ċali l-Aħmar u Fredu r-Ritz waslu l-irdum biex jibdlu lil Dwardu u Ċikku. Dwardu kien ġa dabbar rasu għax ried imur jonsob. Wara li qalu kelmtejn, Ċikku qabad il-passaġġ 'l fuq waqt li Fredu u Ċali ntefgħu bilqegħda jistennew forsi jisimgħu l-ġonġol tan-nemes li juri li fl-aħħar kien iddeċieda li joħroġ. Fredu mar iqabbad sigarett u waqagħlu l-pakkett fit-toqba li kienu ħaffru mal-blata. Il-blata kien fiha xi metru u nofs tul u wiesgħa ġmielha.

Fredu baxxa u daħħal idu ħalli jilħaq is-sigaretti. Iżda b'minkbu laqat ġebla li kienet qed tirfed lill-blata u din għelbet għal fuqu u qabditu taħtha. Ma setax jiċċaqlaq. Ma għaffġitux għal kollox għax

Fredu r-Ritz juri l-blata li waqgħet fuqu.

issaqfet ftit ma' blata oħra. Ċali beda jgħajjat lil Ċikku li kien għadu tiela' lejn il-minżel u b'xi mod it-tnejn flimkien irnexxielhom jerfgħu kemxejn il-blata enormi biex ikun biżżejjed li Fredu jitkaxkar 'il barra. Ċaqalquha għax kienet kemm kemm bilanċjata ma' ġebla oħra. Fredu ma gralu xejn ħlief għal xi seba' punti f'rasu, tbenġil, grif u qatgħa kbira. Ħaduh fejn it-tabib Cefai li ried idaħħal il-pulizija fin-nofs għax beda jaħseb li Fredu qala' xi xebgħa ponn sewwa mingħand xi ħadd! Sewwa jgħidu li s-sigaretti mhux tajbin għas-saħħa! It-tajba hi li ġimgħa wara, l-erbgħa li huma marru jerġgħu jippruvaw iċaqalqu l-blata ħalli jaraw kemm kienet tqila u ma setgħux. Kienet strieħet fuq il-post u baqgħet hekk sal-lum.

Aħjar għasfur f'idejk…

Kien il-Ħadd meta kienu deħlin il-Gallarija biex joqogħdu jsajru hemm. Ta' min jgħid li wieħed kien isajjar u l-oħrajn iduru għall-fniek. Kok skont min imissu għalkemm ġieli ħadu lil xi ħadd magħhom apposta biex isajjar. Hekk kif niżlu mill-**Minżel l-Abjad** feġġet teftifa gamiem. Allura telqu kulma kellhom f'idejhom mal-art u qabdu s-snieter. Imma l-gamiem induna x'ġej għalih u dawwar denbu! Baqgħu b'xiber imnieħer. Bdew jiġbru l-ġwielaq u bxiekel ħa jkomplu fi triqthom. U hawn indunaw li l-flixkun mdaqqas tal-inbid kien sar biċċiet xħin telqu kollox mal-art! Dakinhar kellhom jaqtgħu l-għatx bl-ilma!

Xegħlulu xemgħa!

Darba Ċikku u Fredu bakkru biex imorru jaqtgħu t-tin minn irdum ħalli wara jqassmuh fuq xi ħajt. Kif kienu neżlin, f'dak id-dlam, il-klieb għamlu kurriera wara fenek u dan daħal ġo bejta. Nemes kellhom u anke biċċa xibka imma l-bejta kellha tliet daħliet! Bix-xibka għalqu l-passaġġ minn fejn seta' jgħaddi l-fenek imma servithom biss għal żewġ daħliet. Beżgħu li l-fenek joħorġilhom mit-tielet daħla allura fettlilhom li jagħmlulu xemgħa tixgħel fit-toqba biex jekk il-fenek jipprova jgħaddi minn hemm jibża' u jdur lura. Telqu n-nemes u Fredu mar fejn it-tielet toqba jħares lejn ix-xemgħa tnemnem fil-bejta. F'daqqa waħda x-xemgħa ħadet il-ħajja u sparat 'il barra bħall-miġnuna mit-toqba! Kien il-fenek li baqa' għaddej bix-xemgħa b'kollox u dabbar rasu. Ċikku u Fredu kellhom iżarmaw kollox u jmorru jibdew jaqtgħu xi tina filwaqt li jgergru kif il-fniek ma kien baqgħalhom rispett lejn ħadd![1]

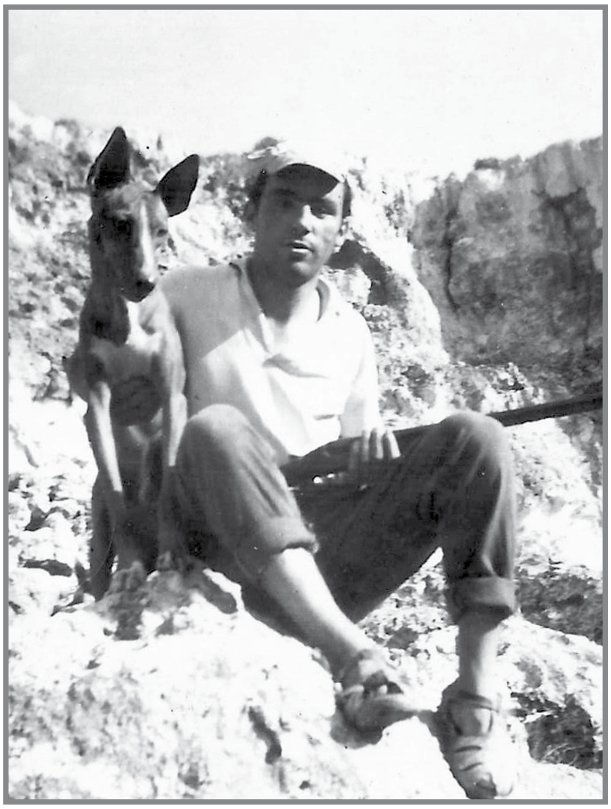

Ċali Cutajar l-Aħmar

Fil-Vitorja jmorru għall-fniek

Fil-Mellieħa kien hawn postijiet u rdumijiet li kienu jkunu riservati għall-kaċċa, jiġifieri sidhom biss seta' jidħol. Alla ħares kont tipprova tersaq 'l hemm għax is-sid kien ikun irid jieklok. Allura dawn il-postijiet ipprojbiti dejjem kienu jkunu fuq moħħ Ċali u wħud minn sħabu. Biex ikunu jistgħu jidħlu f'xi post riservat u ma jinduna ħadd bihom, kienu jistennew il-festa tar-raħal, moħħhom mistrieħ li s-sid kien fil-pjazza jisma' l-banda u jixrob il-birra filwaqt li huma kienu jkunu qed jagħmlu festa mill-fniek! Dan juri kemm kienu verament dilettanti tal-fniek!

L-aktar darba li Ċali u sħabu qabdu fniek kien mill-**Wied tal-Marġa**, f'Irdum il-Qawwi. Għalqu l-wied bix-xibka u filgħodu x'ħin bexbex bdew iduru. Qabdu tmintax-il wieħed.

Il-fniek jimordu

Fis-snin tmenin il-fniek slavaġ ħadu daqqa ta' ħarta. Daħlet il-marda tal-*myxomatosis*. Aktarx li ġiet imdaħħla apposta fil-gżejjer Maltin peress li l-ammont kbir ta' fniek li kien hawn kienu qed jagħmlu ħsara lill-uċuħ tar-raba'. L-ewwel li daħlet kien f'Għawdex. Fil-Mellieħa l-ewwel li nstabu fniek morda kien il-Griebeġ, fil-ponta ta' Għajn Żejtuna imma mbagħad il-marda tferrxet ma' kullimkien. Is-sintomi tal-marda kienu għajnejn u widnejn minfuħin u mimlija qxur, filwaqt li l-fenek ikun bla saħħa.[2] Minn dak iż-żmien il-fniek baqgħu sejrin lura. Għamlu żmien ħabtu ser jirkupraw u saħansitra ġew snin tajba meta fniek reġa' kien hawn sew. Bdew isiru reżistenti għall-marda. Imma riċentament daħal mard ġdid li reġa' għamel ħerba minnhom. Ma jistgħux jieħdu r-ruħ, minkejja li l-fenek faċilment joktor.[3]

Seħer Irdum il-Qawwi

Irdum il-Qawwi għadu wieħed mill-ftit postijiet mhux mittiefsa fil-gżejjer Maltin. Ftit li xejn inbidel fih miż-żmien li seħħew dawn l-istejjer. Mhux tant frekwentat min-nies minħabba li hu mwarrab u minħabba d-diffikultà biex timxi fih speċjalment jekk ma tkunx taf sew minn fejn għandek tgħaddi. Ħafna drabi post jitlef is-sbuħija naturali tiegħu meta jsir aċċessibli għall-pubbliku. Imbagħad jibdew il-karozzi, barbikjus, pikniks, kampijiet, mużika! U daqshekk natura u ambjent. Billi Rdum il-Qawwi ma tantx imorru nies s'issa għadhom isaltnu l-kwiet u l-indafa. Jalla jibqa' hekk għal ħafna snin oħra.

Grazzi lil **Frans Vella** tal-Bunker, lil **Ċali Cutajar** l-Aħmar, **Fredu Grima** r-Ritz, **Neville Grima** tar-Ritz, **Sharon Grima** u **Joe Camilleri** tal-Baqrambun li mingħajrhom l-artiklu ma kienx ikun possibbli.

Riferenzi

1 Intervista ma' Fredu Grima r-Ritz

2 Intervista ma' Frans Vella l-Bunker

3 Police Occurrences no. 1090 31/8/41. Grazzi lill-istaff tal-Arkivji Nazzjonali tar-Rabat

4 Grazzi lil Ezechiel Busuttil u Robert Farrugia għall-għajnuna fl-identifikazzjoni tat-*tyre*

5 Ops 'B' Log 24th March 1942 – 07:54 Torri l-Aħmar (sic) report a/c washed up in Paradise Bay (most N.W bay of Malta). Salvage Officer informed through Luqa Signals Officer - grazzi lil Anthony Rogers li għaddhieli l-informazzjoni

[6] Intervista ma' Frans Vella l-Bunker u Pawlu Vella tat-Taċċu
[7] Intervista ma' Ċali Cutajar l-Aħmar
[8] Intervista ma' Neville Grima tar-Ritz
[9] Intervista ma' Ċali Cutajar l-Aħmar
[10] Intervista ma' Ċali Cutajar l-Aħmar u Fredu Grima r-Ritz
[11] Intervista ma' Anthony Sammut tat-Tabbu
[12] Intervista ma' Fredu Grima r-Ritz
[13] Il-Passa, Vol 1, Jannar 1984 pġ. 16
[14] Intervista ma' Neville Grima tar-Ritz

ID-DROGA TEQIRDEK...
Ħajtek f'idejk... TITLIFHIEX!!

ALKOVA
SHOES FOR ALL THE FAMILY
SELECTION OF HANDBAGS

Opening Hours
Monday to Saturday 9.30am - 1.30pm & 4.00pm - 8.00pm

Ġorġ Borg Olivier Street, Mellieħa
Tel: **2152 1211** Mob: **7992 3060**

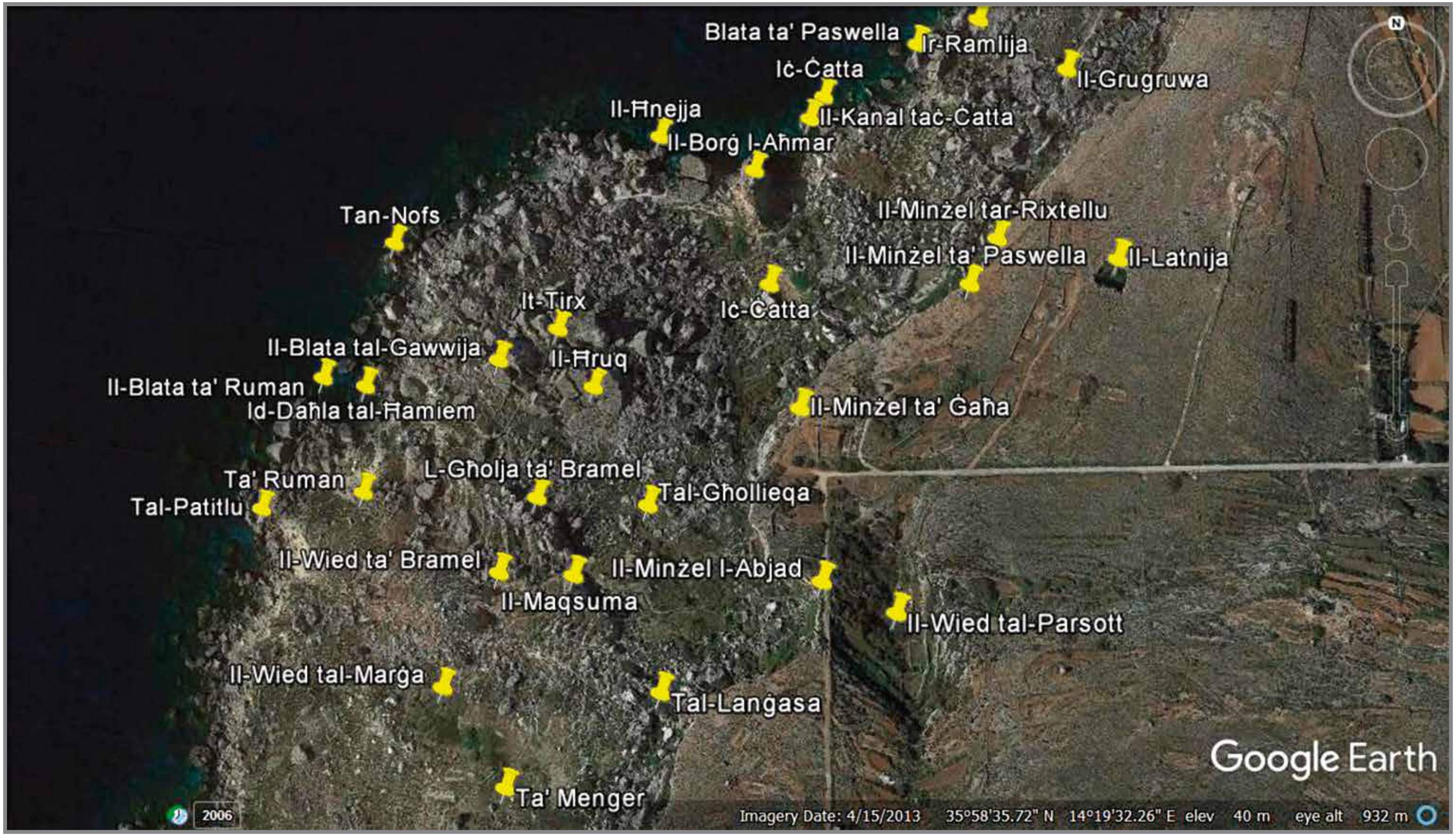

Mappa B– Ismijiet f'Irdum il-Qawwi - Informazzjoni minn Ġużepp Vella tal-Bunker, Fredu Grima r-Ritz, Neville Grima tar-Ritz u Joe Camilleri tal-Baqrambun.

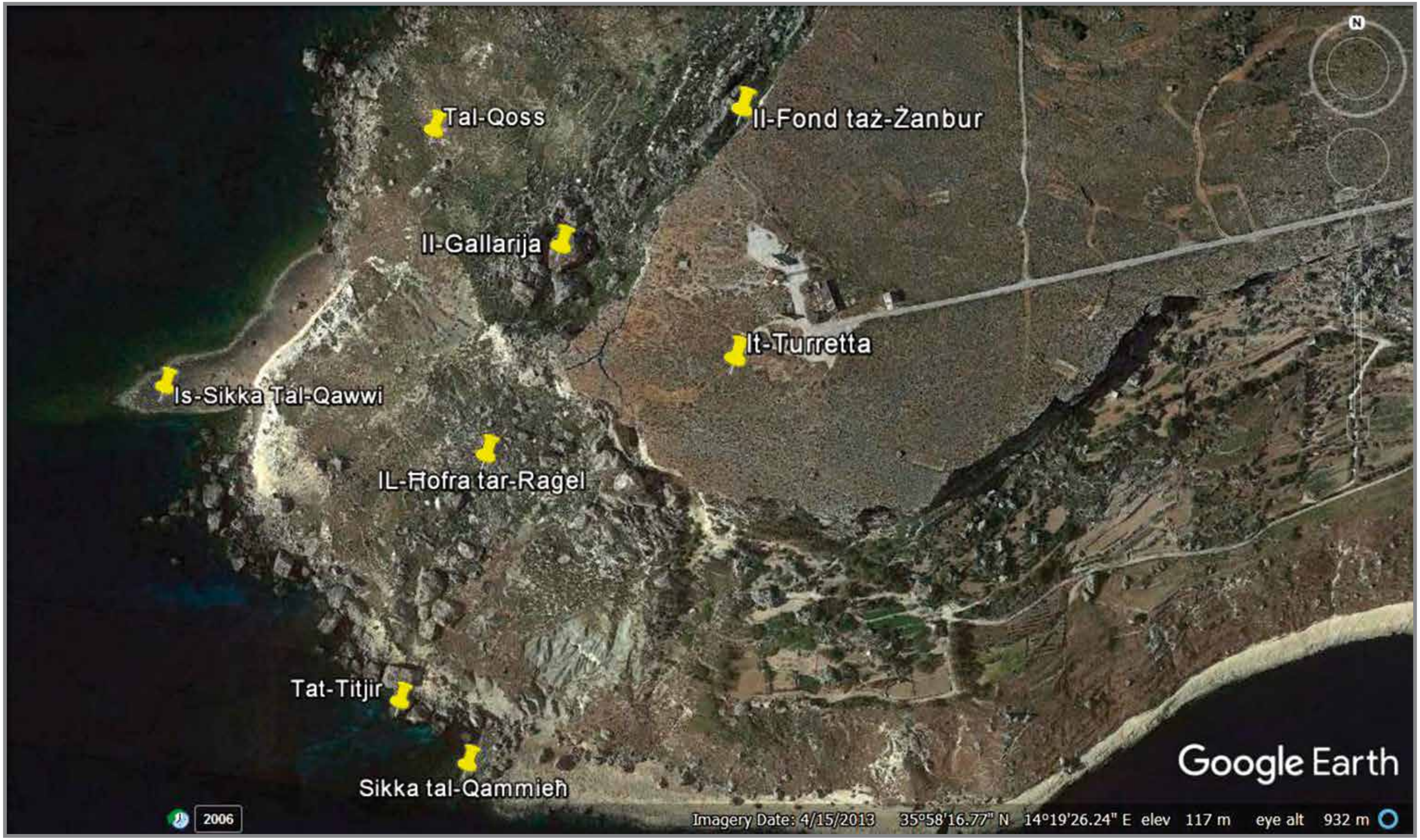

Mappa Ċ – Ismijiet f'Irdum il-Qawwi - Informazzjoni minn Ġużepp Vella tal-Bunker, Fredu Grima r-Ritz, Neville Grima tar-Ritz u Joe Camilleri tal-Baqrambun.